

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМНЫҢ РУХАНИ ДЕГРАДАЦИЯҒА ҰШЫРАҒАН ТҰСТАРЫН ТАЛДАУ

Ж.О. Әбікенов, М.Б. Сыздықова

АНДАТПА

Қоғамдағы рухани деградация мәселелерін талдау мәдени, әлеуметтік, экономикалық және психологиялық аспектілер сияқты түрлі факторларды қамтитын көп өлшемді көзқарасты қажет етеді.

Сондықтан бұл зерттеу қоғамның рухани деградацияға ұшыраған тұстарын, оған ықпал ететін факторларды, ұлттық психологиясында жағымсыз әдеттерді зерделей отырып, қоғамдағы өзгерістерді сандық талдау әдістеріне сүйене отырып талдайды.

Сауалнама алу арқылы қоғамдағы өзгерістерді талдау түрлі әлеуметтік көрсеткіштер бойынша деректерді жинау арқылы жүргізілді. Бұл статистикалық деректерді, экономикалық көрсеткіштерді және әлеуметтік көрсеткіштерді қамтыды. Сонымен қатар, қоғамдағы рухани деградацияның динамикасына құнды түсініктер бере отырып, түрлі әлеуметтік топтар арасындағы мәдени өзгерістерді бақылай алды.

Бұл бақылау Қазақстанның оңтүстік өңірлері азаматтарының рухани деградацияға қатысты қоғамдағы көзқарастар мен ұстанымдардың сәйкес келмеген жағдайда шиеленіс деңгейінің артуы дәрежесін анықтауға қажет болды.

Осы арқылы қазіргі таңда қазақ қоғамындағы қоғамдық сана мәселелерін және рухани деградацияны терең түсінуді көздейді. Сонымен қатар, ғылыми дискурсқа үлес қоса отырып, анықталған мәселелерді шешуге арналған ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: мәдениет, құндылық, бренд, фактор, мәдени зерттеу.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан,

Корреспондент автор:
Әбікенов Ж.О.,
Abikenovkz@gmail.com

Мақаланың сілтемесі:
Әбікенов Ж.,
Сыздықова М.
Қазақстандық қоғамның рухани деградацияға ұшыраған тұстарын талдау // Адам әлемі. – 2024. – №3 (101). – Б. 55-68.

Analysis of the Spiritual Degradation of the Kazakhstan Society

Abstract. Analyzing the problems of spiritual degradation in society requires a multidimensional approach that includes various factors such as cultural, social, economic and psychological aspects.

Therefore, this study analyzes the points of spiritual degradation of the society, the factors contributing to it, negative habits in the national psychology, based on the methods of quantitative analysis of the changes in the society.

The analysis of changes in society was carried out by collecting data on various social indicators. This included statistical data, economic indicators and social indicators. In addition, he was able to observe cultural changes among different social groups, providing valuable insights into the dynamics of spiritual degradation in society.

This observation was necessary to determine the degree of tension of the citizens of the southern regions of Kazakhstan in case of inconsistency of attitudes and positions in the society regarding spiritual degradation.

Through this, it is intended to deeply understand the problems of social consciousness and spiritual degradation in Kazakh society today. In addition, by contributing to the scientific discourse, suggestions for solving the identified problems were given.

Key words: Culture, Value, Brand, Factor, Cultural Research.

Анализ духовной деградации казахстанского общества

Аннотация. Анализ проблем духовной деградации в обществе требует многомерного подхода, включающего различные факторы, такие как культурные, социальные, экономические и психологические аспекты.

Поэтому в данном исследовании на основе методов количественного анализа изменений в обществе анализируются точки духовной деградации общества, факторы, способствующие этому, негативные привычки в отечественной психологии.

Анализ изменений в обществе проводился путем сбора данных по различным социальным показателям. Сюда вошли статистические данные, экономические показатели и социальные показатели. Кроме того, он смог наблюдать культурные изменения среди различных социальных групп, что дало ценную информацию о динамике духовной деградации в обществе.

Данное наблюдение было необходимо для определения степени напряженности граждан южных регионов Казахстана в случае несоответствия взглядов и позиций в обществе относительно духовной деградации.

Благодаря этому предполагается глубоко понять проблемы общественного сознания и духовной деградации в современном казахском обществе. Кроме того, внося вклад в научный дискурс, были даны предложения по решению выявленных проблем.

Ключевые слова: культура, ценность, бренд, фактор, культурологическое исследование.

Кіріспе

Қоғам дамып, трансформациялық процестерді бастан өткерген сайын, қоғамдық сәйкестіктігіне ықпал ететін рухани құндылықтардың, нанымдардың және тәжірибелердегі өзгерістерді түсінудің мәжбүрлі қажеттілігі туындайды.

Қоғамдағы деградация адам болмысының мәдени, моральдық және экзистенциалды өлшемдері арасындағы күрделі өзара әрекеттесу. Деградацияны қоғамның руханилыққа, этикаға және негізгі адамды құндылықтарға деген көзқарасының өзгеруін көрсететін күрделі құбылыс деп тұжырымдауға болады. Сондықтан бұл құбылысты жан-жақты зерттеудің өзектілігі теориялық жағынан ғана емес, тәжірибелік жағынан маңыздылығы бар. Бұл қоғамның рухани құрылымына әсер етуі мүмкін қоғамдық өзгерістердің, технологиялық жетістіктердің және жаһанданған әсерлердің салдары туралы зерттеулерді қажет етеді.

Бұл зерттеуді жүзеге асырудың мақсаты руханилық пен әлеуметтік динамика арасындағы күрделі қарым-қатынасты кеңірек түсінуге үлес қосу. Әлеуметтік динамиканың көп қырлы және бір-бірімен байланысты тұстарына шолу жасап, рухани деградацияға ықпал ететін түрлі факторларды ашуға тырысады.

Әдістер

Зерттеу барысында Қазақстанның оңтүстік өңірлері азаматтарының рухани

деградациясына қатысты құбылысының өзекті мәселелері әлеуметтік сауалнама алу арқылы талданды. Зерттеудің теориялық негізіне қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері жинақталып, талдау жасалынады.

Ал зерттеу жұмысының эмпирикалық негізін онлайн-сауалнама нәтижелері құрайды. Оңтүстік өңірді құрайтын Қызылорда, Түркістан, Жамбыл, Жетісу, Алматы облыстары мен Алматы, Шымкент қалаларында онлайн-сауалнама Google Forms платформасында өткізіледі.

Сауалнама қазақ және орыс тілінде құрастырылды. Сауалнама алынатыны жөнінде әлеуметтік желілерде нысанда алған жарнама орналастырылып, жеке онлайн қоғамдастықтарда сілтеме жарияланады. Іріктеу параметріне сәйкес ауыл және қаланың ересек тұрғындары (жынысы, этникалық белгісі, жасы, мәртебесі, әлеуметтік статусы және т.б.) арасында жасалды. Сауалнамаға қатысқандар бірнеше әдіс арқылы (тікелей, телефонмен, онлайн) жауап берді. Мәлімет 2023 жылғы 17 ақпаннан 9 сәуірге дейін жиналды.

Жалпы зерттеуде әдіснама ретінде логика, тұтастық пен жүйелілік принциптері мен синергетикалық тәсіл, мәдени-әлеуметтанулық, тарихи-әлеуметтанулық, жүйелеу әдістері де пайдаланылады. Зерттеу шеңберінде барлық ғылыми этика қағидалары қамтамасыз етіліп, этикалық басқару рәсімдері, интеллектуалды тұтастықтың жоғары стандарттары сақталды.

Әдеби шолу

Қазіргі қоғамдағы рухани дағдарыстың мазмұны мен мәнін тек экономикалық қана емес, әлеуметтік, саяси және мәдени ұстанымдар да анықтайды. Мұның назарға аларлық тұсы мен зерделейтін жақтары көп. Бұл зерттеуге қоғамдағы рухани деградация тақырыбына қатысты философия, әлеуметтану, мәдениеттану бағытындағы бірнеше еңбектер талданып, қамтылды. Бұл еңбектерде қоғамдағы өзгерістердің рухани және мәдени құндылықтарға тигізетін әсері туралы терең талдаулар жиі кездеседі.

Освальд Шпенглердің «Батыстың құлдырауы»: еңбегі өркениеттердің циклдік сипаты мен батыс мәдениетінің құлдырауын талқылайды. Шпенглердің ұлттық психологиядағы рухани деградацияға көзқарасы мәдениеттердің циклдік сипаты мәдениеттердің динамикалық және шығармашылық фазасынан басталып, ақырында құлдырау мен ыдырау кезеңіне әкелетін өмірлік циклді бар екенін айтады. Ол мәдениеттің кейінгі кезеңдерінде өміршеңдіктің жоғалуы және бастапқыда мәдениетті анықтаған рухани және шығармашылық күштердің құлдырауы болады деп болжайды. Мәдениет құлдыраған сайын, ол бір кездері оның зияткерлік және көркемдік жетістіктерін қуаттандырған рухани көздермен байланыс жоғалады деп есептейді. Шпенглердің пайымдауынша, мәдениет материалдық табысқа шамадан тыс алаңдап, оның рухани мәнімен байланысын жоғалтқан кезде ол құлдырауға жол ашады. Мәдениет дамыған сайын индивидуализм күшейе түсетінін байқайды, бұл бір кездері қауымдастықты біріктірген әлеуметтік және рухани байланыстардың үзілуіне әкеледі.

Шпенглердің жұмысы қайшылықты және оның идеялары детерминистік және пессимистік көзқарастары үшін сынға ұшырағанын атап өту маңызды [1].

Аллан Блумның «Американдық ақыл-ойдың жабылуы» еңбегінде американдық білім беру жағдайын және оның студенттердің интеллектуалдық және рухани дамуына әсерін қарастырады. Ол

іргелі құндылықтар мен гуманитарлық ғылымдарға мән бермеу мәдени құлдырауға ықпал етеді деп санайды. Ол моральдық принциптерге негізделмеген толеранттылық пен әртүрлілікке баса назар аудару рухани және этикалық құндылықтардың деградациясына әкелуі мүмкін деп санайды. Ол тереңірек ойлану мен рухани араласуға ойынсауық пен тұтынушылық тенденциялар әсер етеді деп санайды [2].

Кристофер Лаштың «Нарциссизм мәдениеті» еңбегінде американдық мәдениеттегі нарциссизмнің өсуін және оның қоғамдық құндылықтарға әсерін қарастырады. Ол өзіншілдіктің қоғамдық және рухани құндылықтардың деградациясына қалай ықпал ететінін талқылайды.

Лаштың пікірінше, материалдық табысқа назар аудару және үнемі ләззат алуға ұмтылу таяз және гедонистік мәдениетке әкелуі мүмкін. Материализм тереңірек рухани құндылықтардан алшақтаған кезде рухани қуыс пен деградация сезімін тудыруы мүмкін. Ол жеке адамдар оқшауланған және бір-бірімен байланысы үзілген бөлшектенген қоғам рухани және моральдық негіздердің жоғалуына әкелуі мүмкін екенін айтады. Қоғамдық байланыстар мен ортақ құндылықтардың әлсіреуі ұлттық психикадағы рухани деградация сезімін тудыруы мүмкін [3].

Роберт Д. Путнамның «Жалғыз боулинг: американдық қауымдастықтың ыдырауы және қайта жаңғыруы» атты еңбегінде Америка Құрама Штаттарындағы әлеуметтік капиталдың және қауымдастықтың қатысуының төмендеуін талқылайды. Ол осы өзгерістердің ортақ құндылықтарға және рухани байланыс сезіміне әсерін қозғайды.

Путнам азаматтық бірлестіктер мен қоғамдық ұйымдардың құлдырауын талқылайды. Бұл қауымдастықтар көбінесе жеке тұлғалардың ортақ құндылықтар мен мақсаттар төңірегінде бірігуі үшін кеңістік ретінде қызмет етеді. Бұл қоғамдық кеңістіктердің әлсіреуі рухани деградация сезімін тудыруы мүмкін, өйткені адамдар ортақ тәжірибе мен моральдық немесе этикалық пікірталастарға мүмкіндіктердің болма-

уы мүмкін. Қоғамға қатысудың төмендеуі психикалық және рухани әл-ауқатқа әсер етуі мүмкін оқшаулану сезіміне ықпал етуі мүмкін [4].

Фридрих Хайектің «Крепостнойлыққа апарар жол»: кітабы негізінен экономикалық және саяси жұмыс болғанымен, ұжымшылдық пен жеке бостандықтардың эрозиясының қаупін зерттейді. Оның ойынша әлеуметтік өзгерістер мәдени және рухани құндылықтарға әсер етеді. Ол ұжымшылдық пен орталықтандырылған жоспарлаудың қауіптілігін сынап, авторитаризм мен жеке бас бостандығын жоғалтуға апаратын жолдан сақтандырады.

Хайек салауатты қоғам үшін маңызды құндылықтар ретінде индивидуализм мен еркіндіктің маңыздылығын атап көрсетеді. Оның пайымдауынша, жеке бас бостандығы шектелген кезде ол азаматтардың психологиялық әл-ауқатына кері әсер етеді. Жеке бостандықтардың тозуы жеке және ұлттық өмірдің рухани және психологиялық аспектілеріне әлеуетті әсер ететін автономия мен жеке агенттіктің төмендеуімен байланысты болуы мүмкін [5].

Чарльз Тейлордың «Зайырлы дәуір»: еңбегі жан-жақты зерттеуі қазіргі заманғы рухани деградацияның күрделілігіне түсінік бере отырып, қазіргі батыс қоғамдарындағы секуляризация мен руханилықтың өзгеру сипатын зерттейді.

Тейлор қазіргі заманмен бірге болатын қиындықтар мен наразылықтарды мойындайды. Рухани деградация туралы, ол кейбір адамдардың дүниелік дәуірде бастан кешіретін беймазалық сезімі туралы ойлайды. Мұны рухани ландшафттың субъективті аспектісі ретінде қарастыруға болады, мұнда ортақ, трансценденттік шеңбердің жоғалуы кейбіреулер үшін рухани бағдарсыздық сезімін тудыруы мүмкін [6].

Бұл жұмыстар рухани деградация тақырыбын зерттеуге қызығушылық танытқандар үшін бастапқы дереккөз бола алады.

Талдау

Біз зерттеу жобасы аясында әлеуметтік сауалнама жүргіздік. Сауална-

маға Қазақстанның оңтүстік өңірі тұрғындарының жалпы саны 6 004 158 адамнан 597 респондент іріктеліп алынды. Олардың 68% ер адам, 32% әйел адам.

Жас ерекшелігі бойынша 18-28 жас аралығындағылар 39%, 29-45 жас аралығындағылар 41%, 46-60 жас аралығындағылар 17%, 61 жастан жоғарылар 3%-ы құрады. Тұрғылықты жеріне байланысты респонденттердің 58% қала тұрғындары болса, 42%-ы ауыл тұрғындары болды. Отбасылық жағдайына байланысты респонденттердің 41%-ы отбасы құрмағандар, 52%-ы отбасылы, 7%-ы жауап беруден бас тартқан.

Білім деңгейі бойынша сауалнамаға қатысқан респонденттердің 83%-ы жоғары білімді болса, 9%-ының кәсіби-техникалық білім, 8%-ының орта білім бар екендігі анықталды. Әлеуметтік-кәсіби дәрежесі бойынша респонденттердің басым бөлігі 29%-ы бюджеттік ұйымда, 27%-ы мемлекеттік қызметте болса, 14%-ы жұмыссыз екені анықталды.

1-ші кесте бойынша қазақстандық қоғамның рухани деградацияға ұшыраған тұсы деп респонденттердің 47%-ы моральдық және этикалық нормалардың эрозиясы жауабын таңдаған. Яғни бұл респонденттер пікірінше бұған басты себеп сыбайлас жемқорлықтың артуы, жауап-кершіліктің болмауы және этикалық мінез-құлықтың төмендеуі деп санайды.

Ал респонденттердің 20%-ның пікірінше «Мәдени бірегейлік пен дәстүрлердің жоғалуы деп санайды. Бұл топтар қоғамдағы рухани деградацияны азаматтардың мәдени мұраны елемей, жергілікті халықтың сауатсыздығы, мәдениетке қызығушылықтың төмендеуі деп санайды.

Әрине, бұған мәдени көзқарастар мен әлеуметтік нормалар этикалық стандарттарды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады (Hofstede, 1980). Егер мәдениет этикалық емес мінез-құлықты қалыпқа келтіруге тырыспаса, бұл қоғамдағы адамдар мұндай әрекеттерге көбірек баруы мүмкін.

1-кесте. Қазақстандық қоғамның рухани деградацияға ұшыраған қандай тұстары бар?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл облысы	Шымкент қаласы	Түркістан облысы	Қызылорда облысы	Барлығы
1	Моральдық және этикалық нормалардың эрозиясы.	54%	44%	38%	39%	56%	43%	56%	47%
2	Мәдени бірегейлік пен дәстүрлердің жоғалуы.	19%	24%	31%	25%	12%	24%	8%	20%
3	Әлеуметтік келісім мен ынтымақтың төмендеуі.	7%	10%	11%	13%	5%	10%	12%	10%
4	Рухани құндылықтарды елемеу.	11%	9%	11%	15%	13%	13%	12%	12%
5	Қоршаған ортаның бұзылуы.	9%	13%	9%	8%	14%	10%	12%	11%
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Қоғамдағы әлеуметтік келісім мен ынтымақтың төмендеуі деп қарастырған респонденттердің 10%-ның пікірінше әлеуметтік жіктелудің күшеюі, кемсітушілік, қоғамдық байланыстарының бұзылуы ұлттық дүниетанымның рухани деградацияға апарды деп санайды.

Ал келесі респонденттердің 10%-ы рухани құндылықтарды елемеу жауабын таңдаған. Яғни, бұл респонденттердің ойынша қоғамдағы руханиятқа мән берудің төмендеуі, сенімнің жоғалуы реградацияға апарды.

Респонденттердің 11%-ның пікірінше қоршаған ортаның бұзылуы санайды. Бұл респонденттер экологиялық сананың болмауы, табиғи ресурстар мен экожүйелерді ластау да рухани деградацияға әкеледі.

Респонденттердің 20% пікірінше мәдени бірегейлік пен дәстүрдің жоғалуы деп санайды.

Қазақстандық қоғамның рухани деградацияға ұшыраған тұсы түрлі факторлардың әсерінен болатын көп қырлы мәселе деп санаймыз. Дегенмен, көпшілік басым дауыспен Қазақстандық қоғамның рухани деградацияға ұшыраған тұсы деп моральдық және этикалық нормалардың эрозиясын таңдағаны мәселенің бар екеніндігін нақтылайды. Бұл құбылысқа ықпал ететін бірнеше факторлар бар. Бұған себеп мәдени өзгерістер, технологияның жылдам дамуы экономикалық теңсіздік, саяси факторлар, әлеуметтік медиа және цифрлық мәдениет жеке өмірге қатысты мәселелерде жаңа этикалық дилеммаларды туындатуы деп санаймыз.

2-ші кестенің сауалнама нәтижесі бойынша, респонденттердің 23%-ы бағымдықпен қазақстандық қоғамның рухани деградациясына ықпал ететін факторларға сыртқы мәдени құндылықтар, жат идеологиялардың қабылдануы деп пікір айтады. Респонденттердің 18%-ы сыбайлас жемқорлықты рухани деградацияға апаратын фактор деп санайды. Бұл фактормен келісеміз, шынымен де Қазақстанда сыбайлас жемқорлық руханиятқа қатысты барлық салаларды қамтып, адами капиталдың дамуына кедергі келтіріп жатыр. Елімізде көбіне ауыл шаруашылығы, кеден, құрылыс, білім беру, коммуналдық бағыт, денсаулық сақтау салаларында сыбайлас жемқорлық фактілері көп тіркеледі.

Респонденттер 16%-ы рухани деградациясына ықпал ететін фактор деп экономикалық теңсіздік, тұтынушы қоғамды жатқызады. Бұл респонденттердің экономикалық теңсіздіктің болмауын және тұтынушылықтың азайғанын қалайтынын байқадық. Қазақстанда саясат әділ жүргізілсе, ресурстар әділ бөлінеді, тұрақты тұтыну үлгісі болады деп санайды.

Ал респонденттердің 15%-ы ақпараттың шамадан тыс көп болуы деп санайды. Яғни, Қазақстандық қоғамның рухани деградациясына ықпал ететін факторға ақпараттың шамадан тыс көп болуы да жатады. Ал респонденттердің (6%) бұған «Қарқынды урбанизация» себеп деп санайды. Соңғы кезде урбанизация қарқынды масштабқа ие болды. Қазақстанда қала халқының өсуі байқалады.

2-кесте. Қазақстандық қоғамның рухани деградациясына ықпал ететін факторлар?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл облысы	Шымкент қаласы	Түркістан облысы	Қызылорда облысы	Барлығы
1	Қарқынды урбанизация.	7%	7%	3%	8%	6%	7%	6%	6
2	Экономикалық теңсіздік, тұтынушы қоғам.	13%	13%	24%	16%	13%	16%	17%	16
3	Сыртқы мәдени құндылықтар, жат идеологиялардың қабылдануы.	23%	22%	25%	24%	21%	29%	19%	23
4	Технологиялық жетістіктер.	6%	8%	4%	8%	4%	9%	7%	6
5	Ақпараттың шамадан тыс көп болуы.	14%	18%	15%	12%	14%	14%	16%	15
6	Сыбайлас жемқорлық.	19%	16%	17%	18%	21%	21%	17%	18
7	Саяси институттарға деген сенімнің төмендеуі.	8%	7%	12%	4%	9%	8%	9%	8
8	Ұзақ мерзімді рухани бағдарламаның жоқтығы.	9%	9%	3%	10%	10%	6%	8%	7
9	Басқа	1%	0%	0%	0%	2%	0%	1%	1
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

«Саяси институттарға деген сенімнің төмендеуі» (8%), саяси институттарға сенімнің төмендігі - саяси мәдениеттің қалыптасуына кедергі жасайтын мәселелер мен қарама-қайшылықтар. Рухани дағдарысқа әсер ететін факторға «Технологиялық жетістіктер» деп санайтын респонденттер (6%), мұның мәдениет пен руханиятқа жағымды және жағымсыз жақтары бар деп санайды.

«Ұзақ мерзімді рухани бағдарламаның жоқтығы» деп респонденттердің (7%) санайды. Қазақстанда ұзақ мерзімді бағдарламалар бар, бірақ концепциясы бойынша ауқымды сипат алғанмен, іс жүзінде акциялық сипатта болды. Яғни, орындалу процесі дұрыс болмайды. Ал бағдарламаның өзінің концепциясы толықтай жүзеге асқанда қоғамды рухани модернизациялау функциясын толыққанды орындай алады. Басқа да ұсыныстар (1%) құрайды.

Әлеуметтік сауалнама барысында байқағанымыз Қазақстандық қоғамның рухани деградациясына ықпал ететін факторлар бір-бірімен байланысты. Барлық критерийлерді талдай келе ең басты ықпал етуші факторлар сыбайлас жемқорлық және тиімсіз пайдаланылған технологиялық жетістіктер деп санаймыз.

Себебі, сыбайлас жемқорлықтың ықпалы ұзақ мерзімді рухани бағдарламалар дұрыс жүргізілмеуіне, қарқынды урбанизацияның пайда болуына, экономикалық теңсіздікке, тұтынушы қоғамға және саяси институттарға деген сенімнің төмендеуіне әкеледі. Ал технологиялық жетістіктерді тиімді пайдаланбаудың себебінен, ақпаратқа фильтр болмағандықтан шамадан тыс көп болып, сыртқы мәдени құндылықтар, жат идеологиялардың қабылдануына әсер етуде. Әрине, бұл мәселелердің алдын алу кешенді және біртұтас көзқарасты талап етеді.

3-ші кесте бойынша ұлттық менталитеттегі жағымсыз әдеттердің таралуын әлеуметтік факторлардың жиынтығына жатқызуға болады. Әлеуметтік және мәдени нормалар мінез-құлықты қалыптастырады (Triandis, 1995). Егер жағымсыз әдеттер белгілі бір әлеуметтік контексте қалыпты деп есептелсе адамдар бұл мінез-құлыққа көбірек бейім болады. Оңтүстік өңірлердің ұлттық психологиясында қалыптасқан жағымсыз әдеттер немесе мінез-құлықтардың қатарына респонденттердің 17%-ы «Трайбализм немесе аймақшылдық» деп санайды екен.

3-кесте. Оңтүстік өңірлердің ұлттық психологиясында қандай жағымсыз әдеттер немесе мінез-құлықтар кең тараған?

	кең тараған	жартылай тараған	тарамаған	жауап беруге қиналамын
Гендерлік теңсіздік	34%	39%	14%	13%
Трайбализм немесе аймақшылдық	33%	39%	11%	17%
Балағат сөздер қолдану	55%	35%	4%	6%
Қоғамдық орындарда, көшеде түкіру	45%	38%	9%	8%
Масылдық сана	33%	38%	13%	15%
Пара алу, беру	54%	31%	6%	9%
Бәсекелестік	52%	35%	5%	8%

Сонымен қатар, респонденттердің 15%-ы қоғамдағы кең тараған жағымсыз әдет бұл масылдық сана деп санайды. Мұнымен, біз де келісеміз. Себебі, масылдық сана қоғамның өсіп-өркендеуін тежейді. Мұндай психология Совет Одағы кезеңіндегі дәуірде қалыптасты.

Қазақстан қоғамында жағымсыз әдеттерге респонденттердің 13%-ы «Гендерлік теңсіздік» деп көрсеткен. Теңсіздіктің себебі қазіргі дәстүрлі патриархалдық қоғамның талаптары.

Сондай-ақ, респонденттердің 9%-ы «Қоғамдық орындарда түкіру» де жағымсыз әдетке жатқызады. Рухани деградацияға респонденттердің пікірінше 8%-ы «Жағымпаздық» сияқты әдет әсер етеді деп санайды екен. Себебі, жағымпаздық деген жаман қасиет, бұл қоғамның алға жылжуы үшін қауіпті жағдайлардың бірі. Рухани деградацияға респонденттердің пікірінше 8%-ы «Бәсекелестік» әсер етеді деп санайды екен.

Рухани деградацияға респонденттердің пікірінше 6%-ы «Балағат сөздер

қолдану» сияқты әдеттер әсер етеді деп санайды екен.

Сауалнаманың бұл бағыты бойынша қоғамдағы ұлттық менталитеттегі жағымсыз әдеттерді азайту жеке, қауымдық және жүйелік жұмыстарды біріктіруді қамтитынын түсіндік. Ұлттық ұлттық менталитетті өзгерту қоғамның түрлі секторларының тұрақты күш-жігерін талап ететін үдеріс. Бұл стратегияларды түсіністікке ұмтылумен біріктіру салауатты және позитивті ұлттық санаға ықпал ете алады.

Себебі, барлық ұлттық ұлттық менталитеттегі жағымсыз әдеттер мұның бәрі адамның психотипіне байланысты. Сондықтан әрбір азамат өз өміріне жауапкершілікпен қарап үйренуге тиіс. Қазіргі заманда гендерлік теңсіздік, трайбализм немесе аймақшылдық, балағат сөздер қолдану, қоғамдық орындарда түкіру, масылдық сана, жағымпаздықтың алдын алу үшін қаржылық, құқықтық сауаттылықты бала кезінен үйреткен дұрыс деп санаймыз.

4-кесте. Қазақстанда ұлттық идеология бар ма?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл облысы	Шымкент қаласы	Түркістан облысы	Қызылорда облысы	Барлығы
1	Иә.	36%	32%	42%	34%	47%	43%	39%	39%
2	Жоқ.	28%	32%	33%	21%	24%	22%	16%	25%
3	Жауап беруге қиналамын	35%	35%	25%	45%	29%	35%	42%	35%
4	Басқа	1%	1%	0%	0%	0%	0%	3%	1%
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Бүгінгі қазақстандық қоғамда ұлттық идеология бар ма? Егер бар болса ол қандай деңгейде жүзеге асырылып жатыр. Біздің сауалнама нәтижесі көрсеткендей, респонденттердің 39%-ы Қазақстанда ұлттық идеология бар деп есептейді, сәйкесінше, респонденттердің 35%-ы бұл сұраққа жауап беруге қиналатынын білдірген. Ал, 25%-ы ұлттық идеологияны жоқ деп есептейді. Сондай-ақ, басқа да ұсыныстар айтқан респонденттердің 1%-ы «Қазақстанда ұлттық идеология бар деп те, жоқ деп те

айта алмаймын», «Бар, бірақ білінбейді», «Бар деуге болады, бірақ жүйелі емес» деген пікірлерде кездесті. Демек, оңтүстік өңірлердің тұрғындары Қазақстанда ұлттық идеологияның бар екеніне күмәнмен қарайтындықтарын аңғаруға болады. Қоғамның алға жылжып, дамуына серпін беретін ұлттық идеология дейтін болсақ, біздің алып отырған нәтижеміз бойынша респонденттердің көпшілігі ұлттық идеологияның жоқтығын алға тартып отыр. Бұл нәтижені мәселе ретінде қарастыра аламыз.

5-кесте. Рухани деградацияның алдын алу үшін қандай жұмыстар жүргізген дұрыс?

		Алматы қаласы	Алматы облысы	Жетісу облысы	Жамбыл облысы	Шымкент қаласы	Түркістан облысы	Қызылорда облысы	Барлығы
1	Моральдық-этикалық тәрбиені күшейту.	20%	14%	21%	20%	19%	17%	23%	19%
2	Мәдени дәстүрлер мен мұраларды жаңғырту.	13%	14%	13%	14%	13%	14%	16%	14%
3	Халықтың сауаттылығы, оқу, білім, кітапқа құштарлық.	24%	22%	26%	23%	24%	22%	23%	23%
4	Өнер мен мәдениеттің бағалануы.	10%	10%	9%	10%	10%	9%	11%	10%
5	Ғылымның дамуына мүмкіндік жасау	16%	18%	14%	13%	16%	13%	9%	14%
6	Қоғамдық келісімді дамыту.	2%	6%	2%	4%	3%	6%	3%	4%
7	Қоғамның сұранысына орай дәстүрлерді инновациялау.	8%	10%	6%	6%	8%	9%	9%	8%
8	Интернет пен әлеуметтік желіні қолдануды азайту.	6%	3%	7%	10%	4%	8%	5%	6%
9	Басқа	1%	3%	2%	0%	3%	2%	1%	2%
Барлығы		100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

5-ші кесте бойынша рухани деградацияның алдын алу үшін респонденттердің 23%-ы «Халықтың сауаттылығы, оқу, білім, кітапқа құштарлық» арттыру керектігін көрсетіп отыр. Бұл пікір өте орынды деп есептейміз, ақпа-ратты талдау үшін де сауаттылық өте қажет.

Сонымен қатар респонденттердің 19%-ы «Моральдық-этикалық тәрбиені күшейту» қажет деп есептесе, 14%-ы «Мәдени дәстүрлер мен мұраларды жаңғырту» мен «Ғылымның дамуына мүмкіндік жасау» қажет екенін атап өткен. Ал, рухани деградацияның алдын алу үшін респонденттердің 10%-ы «Өнер мен мәдениеттің бағалануын» маңызды деп санайды. Респонденттердің 4%-ы

«Қоғамдық келісімді дамыту», 8%-ы «Қоғамның сұранысына орай дәстүрлерді инновациялау», 6%-ы «Интернет пен әлеуметтік желіні қолдануды азайту» жауап берді.

Сондықтан қазақ қоғамы қазір ғылым мен технологиядан үлкен үміт күтіп отыр. Қоғамның рухани мәдениеті көтерілгенде, осындай сыртқы күштердің ықпалынан құтылып, еркіндік үстем құрады.

Нәтиже

Қазақстандық қоғамның рухани деградацияға ұшыраған тұсы түрлі факторлардың әсерінен болатын көп

қырлы мәселе деп санаймыз. Дегенмен, Қазақстандық қоғамның рухани деградацияға ұшыраған тұсы деп моральдық және этикалық нормалардың эрозиясы деп нақты айта аламыз. Сондықтан талдау жасау барында қазақстандық қоғамның рухани деградациясына ықпал ететін басты факторға сыртқы мәдени құндылықтар, жат идеологиялардың қабылдануы санаймыз.

Себебі, КСРО ыдырап Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, жаңа билік алдында күрделі мәселелер тұрды. Экономиканы жаңарту, заңдар қабылдау сияқты өзекті мәселелер алдыңғы қатарға шықты. Ал әлеуметтік, мәдени және рухани мәселелер екінші орында қалды. Қазақстанда бірнеше идеологиялық ағымдар қалыптасты. Бұл әлемнің көптеген елдеріне тән қалыпты құбылыс болғанымен, бізде билікке күрес дәл осы идеологиялық ағымдардың арасында жүргізіледі. Осы себепті, идеологиялық ағымдардың олардың радикалданып, мемлекетке қарсы бағыт алып кетпеуінен сақтану керек.

Тағы да сондай өте күрделі фактор Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық болып табылады. Себебі, сыбайлас жемқорлық руханиятқа қатысты барлық салаларды қамтып, адами капиталдың дамуына өзіндік кедергісін келтіріп жатыр. Елімізде көбіне ауыл шаруашылығы, кеден, құрылыс, білім беру, коммуналдық бағыт, денсаулық сақтау салаларында сыбайлас жемқорлық фактілері көп тіркеледі. Қазақстан – ТМД елдерінің ішіндегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы арнайы заң қабылдаған алғашқы мемлекет. Сыбайлас жемқорлық қылмыстары сияқты қоғамға қауіпті іс-әрекеттер мемлекетіміздің маңызды салаларының дамуына нұқсан келтіріп отырғаны рас. Мысалы 2022 жылы барлық құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдар 1 724 сыбайлас жемқорлық қылмысты тіркеді.

Transparency International сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысы ресми сайтында 2023 жылғы жағдай бойынша сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексінің (CPI) көрсеткішін жариялады. 2023 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан 100 балдың ішінде 39 балл жинап, сыбайлас жемқорлық деңгейі жоғары елдер қатарына кірді. Осылайша

еліміз жемқорлық деңгейі бойынша 180 елдің ішінде 92-орында болды [7].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет қоғамда бұған қарсы мәдениетті қалыптастыру бойынша жүйелі жұмысты жалғастыруда. Қазақстанда 2022 жылы 11 мыңнан астам ақпараттық-түсіндіру іс-шарасы өткізілген.

Зерттеу нәтижелері бойынша ықпал етуші фактор деп экономикалық теңсіздік, тұтынушы қоғамды атауға болады. Бұл респонденттердің экономикалық теңсіздіктің болмауын және тұтынушылықтың азайғанын қалайтынын байқадық. Қазақстанда саясат әділ жүргізілсе, ресурстар әділ бөлінеді, тұрақты тұтыну үлгісі болады деп санайды.

Біздің ойымызша, қоғамда экономикалық теңсіздік сыбайлас жемқорлық ықпалынан болады. Яғни, сыбайлас жемқорлық қоғамдағы жүйелік кемсітушілік, білім беру және жұмысқа орналасу мүмкіндіктеріндегі теңсіздік сияқты түрлі факторларды туындатады.

Тұтыну қоғамы экономикалық белсенділік пен қоғамның әл-ауқатының негізгі қозғаушы күші ретінде тұтынуға басым бағытталуымен сипатталады. Яғни, азаматардың дүниетанымдық түсінігі мен көзқарастары, адамгершілік қасиеттері материалдық жағдайлармен өлшенуге айналғанын аңғартады. Бұл қазақтардың рухани мәдениетіне әсерін тигізуде.

Тұтыну қоғамы экономикалық белсенділік пен қоғамның әл-ауқатының негізгі қозғаушы күші ретінде тұтынуға басым бағытталуымен сипатталады [8].

Мұндай қоғамда адамдар жеке басын, мәртебесін және орындалуын көрсету құралы ретінде тауарлар мен қызметтерді сатып алуға және тұтынуға ынталандырылады [8]. Тұтынуға мұндай екпін беру экономикалық теңсіздікке ықпал етуі мүмкін, өйткені ресурстар мен мүмкіндіктерге қол жеткізу әділ түрде бөлінбейді, бұл тұтынушылық мәдениетке толық қатысу мүмкіндігінде теңсіздікке әкеледі. Нарықтың жағымды жақтарын жақсы түсінген өркениетті елдер кәсіпкерлікті тек технологиялық әрекетпен шектелмей, әдеп жүйесімен толықтырады.

Сонымен қатар деградацияға ықпал етуші факторға ақпараттың шамадан тыс көп болуы деп санаймыз. Яғни, Қазақстандық қоғамда ақпараттың ша-

мадан тыс көп. Себебі, ғаламтор мен әлеуметтік желідегі фильмдер өтпеген ақпараттар бұл үдерістің жағымсыз әсерін жеделдете түседі. Оның нәтижелері ұлттың мәдениетіне ықпал етуде. Бұған қарсы тұратын жалғыз күш тек ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Сонда ғана қоғамды ақпараттандыру процесі даму ресурсы ретінде, қазақстандықтардың тіршілігін интеллектуалды-гуманистік сипатқа өзгерте алады. Ғаламтор мен әлеуметтік желілерді тиімді пайдаланып, мәдени құндылықтарымызды сақтап және тасымалдаймыз.

«Қарқынды урбанизация» да өзіндік ықпалын тигізуде. Соңғы кезде урбанизация қарқынды масштабқа ие болды. Қазақстанда қала халқының өсуі байқалады. Әрине, урбанизацияның артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Егер олар дұрыс басқарылмаса, бұл кемшіліктер зиянын тигізеді. Себебі, қарқынды урбанизация экономикалық теңсіздік мәселесін күшейтеді. Мысалы, ірі қалаларда қолайлы экономикалық орта қалыптасып, ал кішкентай қалалар іс жүзінде дамуын тоқтатады. Ал әлеуметтік жағдайы төмен, агрессиялық мағынадағы құндылықтарға басымдық берген қоғам түбінде өзінің мәдениеті мен экономикасын белгілі бір қиындықтарға алып барады, деградацияға жол береді.

Аумақтарды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес 2025 жылға қарай еліміздегі урбанизация деңгейі 62 пайызды құрауы тиіс. Бұл ретте мемлекет тұрақтылық үшін урбанизация тудырған проблемалар мен сын-қатерлерді шешуі қажет. Себебі, урбанизация мемлекеттік саясат арқылы бақылау қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстандағы саяси институттарға сенімнің төмендігі - саяси мәдениеттің қалыптасуына кедергі жасайтын мәселелер болып табылады. Саяси тұрақтылықты қамтамасыз етудегі саяси мәдениетті жүйелі түрде қарастыру керек. Қоғамда азаматтардың мемлекетте болып жатқан саяси жағдайлар мен үрдістерге тұрақты назар аударып отыруы, оны әрдайым бақылап, оған өзіндік баға беруі - ол азаматтық мәдениеттің бір көрінісі.

Рухани дағдарысқа әсер ететін факторға «Технологиялық жетістіктер» де жатады. Мұның мәдениетке жағым-

ды және жағымсыз жақтары бар. Технологиялық жетістіктер көбінесе дәстүрлі мәдени тәжірибелер мен рәсімдердің құлдырауына әкеледі. Сонымен қатар цифрлық коммуникация мен әлеуметтік медианың таралуы адамдардың бетпестік кездесулер сияқты мағыналы байланысының төмендеуіне әкеледі. Ал тез қанағаттану мен тұрақты ынталандыруды бірінші орынға қоятын мәдениетте шыдамдылықты, назар аударуды қажет ететін рухани тәжірибелер азая береді.

Технологиялық жетістіктер көбінесе тұтынушылыққа және мәдениеттің тауарлануына ықпал етеді. Сандық құрылғылар мен онлайн-сауда плат-формаларының таралуы материализм мәдениетін дамыта алады, мұнда адамдар рухани өсуді дамытудан гөрі материалдық құндылықтарды алуға көбірек мән береді.

Сайып келгенде, технологияның мәдениет пен руханиятқа әсері оның қалай пайдаланылғанына және қоғамға енгізілгеніне байланысты. Бұл өзгерістерді саналы және этикалық тұрғыдан басқару жеке адамдар мен қауымдастықтарға байланысты деп санаймыз.

Қазақстанда ұзақ мерзімді бағдарламалар бар, бірақ концепциясы бойынша ауқымды сипат алғанмен, іс жүзінде акциялық сипатта болды. Яғни, орындалу процесі дұрыс болмайды. Көбінесе, түрлі концерттер мен флэш-мобтар арқылы шектеліп қалды. Ал бағдарламаның өзінің концепциясы толықтай жүзеге асқанда қоғамды рухани модернизациялау функциясын толыққанды орындай алады.

Әлеуметтік сауалнама барысында байқағанымыз Қазақстандық қоғамның рухани деградациясына ықпал ететін факторлар бір-бірімен байланысты. Әрине, бұл мәселелердің алдын алу кешенді және біртұтас көзқарасты талап етеді.

Сонымен қатар респонденттердің пікірі бойынша қоғамда кең тараған мәселе трайбализм немесе аймақшылдық. Юнгер адамдарда тиесілілік пен қауымдастық сезіміне туа біткен қажеттілік бар және бұл қажеттілік көбінесе рулық байланыстарды қалыптастыру арқылы орындалады деп есептейді [9].

XVIII ғасыр және XX ғасырдың аралығындағы кезеңде жүргізілген Ресей патшалығының отарлық саясаты мұны тиімді пайдаланды. Патшалық Ресейдің

отарлау әдісі, ру-руға бөліп, басын біріктірмеу, өзара жанжалдастыру болды. Жанжал туындағасын қазақтар әділдік іздеп, орыс бастықтарына барады. Патша чиновниктері рулық құрылысты сақтап қалуға мейлінше мүдделі болды. Олар рушылдықты одан сайын дамытты. Бұл қазақ халқының тұтас ұлт болып қалыптасуына үлкен кедергі келтірген құбылыс болды.

Трайбализмнің пайдалы тұсы жеті ұрпаққа дейін туыстардың бір-біріне үйленбеуі-бұрыннан келе жатқан қатаң құқықтық заң-ереже. Бұл – физиологиялық және психологиялық ауытқуды және ауруды тудыратын генетикалық өзгерістердің алдын алу үшін жасалған сақтық шарасы.

Яғни, трайбализм, яғни, өз тегін, қан тазалығын сақтау қазақ халқын біртұтас этноорганизмге айналуына әсер етті. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы туысқандық байланыстарының сақталуына себепші болды.

Осы кезге дейін жалғасқан трайбализм қазіргі кезеңдегі кадр саясатын жүргізу, кадрларды іріктеу ісінде ең үлкен мәселе болып отыр. Мысалы, башыны тағайындауға трайбализм әсер етіп, әркім өз руының адамдарының башы болуын қалайды. Оның зардаптары қоғамдық-әлеуметтік, мәдени-рухани дамуға қатысты барлық салалардан байқалып жүр. Рушылдық психологиясын өзгермейтін құбылыс деп қарауға болмайды. Өйткені ол қоғамдық дамуға, әлеуметтік экономикалық өзгерістерге байланысты дамып, белгілі қасиеттерге жаңаланып отыруы қажет.

Сонымен қатар, кең тараған жағымсыз әдет бұл масылдық сана деп санаймыз. Себебі, масылдық сана қоғамның өсіп-өркендеуін тежейді. Мұндай менталитет Совет Одағы кезеңіндегі дәуірде қалыптасты.

Масылдықтың түрлері жағдаятқа байланысты бірнеше топқа бөлінетіні белгілі. Соның ішінде, денсаулығы мықты, еңбекке жарамды азаматтардың еңбек етуден қашып, мемлекет есебінен күн көргісі келетіндері де болады.

Кейбіреулердің ойынша, мемлекет олардың барлық қажеттіліктерін қамтамасыз етуге міндетті [10]. Мұны әлеуметтік инфантилизм, тәуелділік, масылдық атауға болады. Бұл тұста мар-

гиналдануды өзін-өзі қамтамасыз ете алмау әлеуметтік тетігі негізінде түсіндірсек, бұл тұста азаматтардың өз мүддесі үшін құндылықтарға мән бермейтіндігі ескереміз.

Соңғы 5 жылда Қазақстанда атаулы әлеуметтік көмек алатындар саны 77 мыңнан 1,4 млн адамға жетті. Әлеуметтік көмекке бюджеттен бөлінетін қаражат көлемі 2017 жылдан бері 17 есе көбейді. Басқаша айтқанда, жұмыс істерісі келмейтін адамдар немесе әлеуметтік көмек алу үшін өздерінің табысын жасыратындардың саны артты. Масылдық айналып келгенде адамның өз-өзін түсінбеуінен, өзіне беретін бағасының төмен болуынан, рухани жетілмеуінен болады деп санаймыз.

Қазақстан қоғамында, соның ішінде саясатта гендерлік теңсіздік бар. Теңсіздіктің себебі – шығыс менталитеті мен «әйел саясатқа көп араласпауы керек» деген сияқты көзқарастар бар.

«Social Institutions and Gender Index» немесе қысқаша SIGI деп танылған бұл құжат гендерлік дискриминация бойынша әлем мемлекеттерін 5 санатқа («өте төмен» деңгейінен «өте жоғары дискриминация» көрсеткішіне дейін) топтастырады. Биыл Қазақстан 20,9 ұпаймен гендерлік дискриминация деңгейі төмен 30 елдің қатарына кірген [11]. 2023 жылғы 1 қаңтарындағы БҰҰ статистикасы еліміздің министрлер кабинетіндегі әйелдер үлесі бойынша әлемде 10,5 пайызбен 152-ші орынды көрсетті. Ондағы жалпы 19 министрдің 2-еуі әйел адам. Алайда 2023 жылдың 1 қыркүйегіндегі Мемлекет басшысының жолдауынан кейін бес жаңа министрлік құрылды, дәлірек айтқанда үшеуі қайта жасақталды. Осы орайда ауыс-түйістен кейін министрлердің құрамы ауысып, бүгінгі таңда Үкіметтің құрамын 4 әйел құрайды [12].

Ал БҰҰ-ның Парламенттегі әйелдер үлесі бойынша жасаған статистикасында (2023 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша) Қазақстан 84-орынға жайғасқан. Парламенттің төменгі палатасында 107 депутаттың 29-ын әйел адамы, ол – 27,4 пайыз, ал жоғарғы палатасында 50 депутаттың 9-ын әйел депутаттар құраған, ол – 18,8 пайыз. 2023 жылдың наурызында парламенттің сегізінші шақырылымына сайлау өткеннен кейін

бұл статистика өзгерді. Сегізінші шақырылымында әйел адамдардың үлесі сенатта 50 депутаттың 11-ін, ал мәжілісте 107 депутаттың 19-ын құрады [13].

Қазақстан өзінің құнды адами ресурстарының бірі – кәсіби білімі мен біліктілігін ел мен қоғам игілігі үшін пайдалануға дайын білікті де білімді әйелдерден құр қалмауы керек. Әйелдердің саясатқа араласуы қазақстандық қоғамның демократиялық негіздерін кеңейтеді. Бұл – әйелдердің таланты күрделі мәселелерді шешуде қоғамға пайда әкеледі деген сөз. Сондықтан да саясаттағы гендерлік даму мәселелерін шешуге тұрақты және жүйелі көзқарас қажет [14]. Бұл тәсіл елдегі гендерлік алшақтықты жоюды және жеделдетуге және гендерлік теңдік бойынша жаһандық рейтингтердегі Қазақстанның позициясын жақсартуға мүмкіндік береді.

Гендерлік теңсіздікті жоюды жылдамдату үшін барлық тараптар, яғни саяси шешім қабылдаушылар, халықаралық ұйымдар, жеке сектор, ғалымдар қауымы және азаматтық қоғам өкілдері атсалысуы шарт [15].

Кейінгі кезде қоғамдық орындардағы моральдық-этикалық мінез-құлық туралы пікірталас жиі байқалуда. Қоғамдағы кең тараған жағымсыз әдет қоғамдық орындарда азаматтардың түкіруі болып тұрады. Мәдени тұрғыда қоғамдық орындарда түкіру әдепсіздік және құрметсіздік болып саналады [16]. Бұл өрескелдік сезімін тудыратын әлеуметтік нормаларды бұзу [17].

ҚР Әкімшілік кодексіне сәйкес көшеде түкіру қоқысты қоғамдық орында қалдыру сияқты көпшілік пайдаланатын орындарды ластау болып есептеледі. Бұл үшін арнайы айыппұлдар да қарастырылған.

Себебі түкіріктен келер қауіп көп. Адамның ауыз қуысында түрлі бактериялар шоғырланады. Кесірінен қоршаған ортаға түскен сілекей кеуіп, ондағы вирустар ауаға тез тарайды. Қауіптілігі, ауруды да осы жерде жатқан түкірік арқылы жұқтыру мүмкін екен.

Респонденттер пікірінше, Қазақстандық азаматтардың бәсекеге қабілеттілігі бұл өте қажетті жағымды тенденция. Ал жағымсыз тұсы азаматтардың тұрмыстық мәдениеттегі бәсекеге түсуі. Себебі,

бұл азаматтар тұтынушылық қоғамда материалдық тұрғыда басқалардан қалмау үшін үнемі жарысып отырады. Көбінесе, мұның барлығы банктен кредит алу арқылы істеледі. Банк өте қымбат пайызбен кредиттер берді. Нәтижесінде мақсатсыз кредит алғандар моральдық-этикалық күйзелістерге түсті. Олар халықтың елеулі бөлігін құрап, мемлекеттік қауіпсіздік тұрғысынан күйзелісті шекке жетті. Негізінен басты себеп - «Қаржылық сауатсыздық» болып табылады. Тапқан табысты ретсіз жұмсау - адамның күнкөріс деңгейін төмендететін негізгі фактор.

Несиеге, қарызға тәуелділік адамның психологиялық көңіл-күйіне тікелей байланысты құбылыс. Бұл жағдайда мәдениетті нарықтық гуманистік әдеп жүйесімен үйлестіргеніміз дұрыс деп санаймыз.

Ұлттық менталитеттегі жағымсыз әдеттерге «Балағат сөздер қолдану» да жатады. Қазақстан қоғамында балағат сөздер қолдану жиі кездеседі. Балағат сөз - күнделікті тіршілікте қолдануға қатаң тыйым салынатын жаман сөз. Балағат сөздер адамдардың «фильтрден өтпеген» сезімдерін білдіру үшін пайдаланылады. Бұл нормативті емес лексиканы қолдану арқылы адамның өз эмоциясын бақылауда ұстамайтынын білдіреді. Қазақстанда қоғамдық орындарда балағат сөйлегендер 69 мың теңге айыппұл төлейді немесе 30 тәулікке қамауға алынады.

Сауалнама нәтижесі бойынша қоғамдағы ұлттық менталитеттегі жағымсыз әдеттерді азайту жеке, қауымдық және жүйелік жұмыстарды біріктіруді қамтитынын түсіндік. Ұлттық менталитетті өзгерту қоғамның түрлі секторларының тұрақты күш-жігерін талап ететін үдеріс. Бұл стратегияларды түсіністікке ұмтылумен біріктіру салауатты және позитивті ұлттық санаға ықпал ете алады.

Себебі, барлық ұлттық менталитетіндегі жағымсыз әдеттер мұның бәрі адамның мәдениетіне байланысты. Сондықтан әрбір азамат өз өміріне жауапкершілікпен қарап үйренуге тиіс. Қазіргі заманда гендерлік теңсіздік, трайбализм немесе аймақшылдық, балағат сөздер қолдану, қоғамдық орындарда түкіру, масылдық сана, жағымпаздықтың алдын алу үшін қаржылық, құқықтық сауаттылықты бала кезінен үйреткен дұрыс деп санаймыз.

Талдау нәтижесі бойынша рухани деградацияның болуына ықпал етуші идеологиялық-әлеуметтік сипаттағы қауіптерді атап өтуіміз керек. Бұған ұлттық дүниетанымға жат діни ағымдардың қарқынды енуін жатқызуға болады. Қазақстанда жүргізілген «алдымен экономика, сосын саясат» саясаты қазақ қоғамын рухани мәдениетін әлсіретті. Қоғамның идеологиялық өрісінде қызмет ететін рухани платформа қажет болды. Ол функцияны білім мен ғылым емес, қарқынды дамыған дін атқара бастады. Қазақстандықтардың дүниетанымымен сай келмейтін мүлде басқа бағыттағы діни наным-сенім пайда болды. Осылайша, тоқтаусыз жүрген діни экспансия өз дегеніне жетті. Ұлттық санадағы құндылықтар жүйесіндегі приоритет дінге бағытталды. Ал Қазақстанда тек «білім құндылықтары» приоритетке ие болуы тиіс.

Біз Совет одағындағы бір тоталитаризмнен толық құтыла алмай жатқанда, жаңа діни тоталитаризмнің қажет емес сияқты. Себебі, жұмсақ күштің мәдени ықпалы қоғам арасында аудиторияның жалпы әлеуметтенуін білдіреді. Бұны тудыратын коммуникациялар ұзақ уақыт бойы жүреді.

Ұлттық идеология мемлекеттің болашағының кепілі болып табылады. Сондықтан, мемлекет ұлттық идеологиясыз даму бағытынан бас тартып, жедел түрде осы мәселені қолға алуы тиіс [18].

Ұлттық идеология тек бір ғана қатып қалған формуладан тұрмайды, ол ұлт болашағына қатысты көптеген ойлар мен идеялардың, көзқарастардың жиынтығы [19]. Бұл тұрғыда ұлттың интеллектуалды мәдениетін қалыптастыруда «адам капиталы» мәселесіне де назар аудару өте маңызды. «Адам капиталын» арттыру арқылы ұлттың «интеллектуалды мәдениетін» қалыптастырамыз. Мұны елімізде қалыптастыру қоғамның тұтас жаңашылдыққа ауысқанымызда ғана дұрыс болады.

Қорытынды

Сауалнама барысында көптеген мәселелерді талқылай келе рухани деградацияның пайда болуы себебі қоғамның сауаттылығы төмендігінен екені анықталды. Біз сондықтан зерттеу

нәтижелеріне сүйене отырып, ең алдымен рухани деградацияның алдын алу үшін азаматтардың сауаттылығын арттыру және білім алуды кеңінен насихаттау қажет деп санаймыз.

Себебі азаматтардың сауаттылығы қоғамды гуманизацияландырады. Ұлттың интеллектуалды мәдениет капиталын дамытады. Мұны жетілдіруде ұлттың мәдени-рухани болмысы мен қуатының маңызы зор. Жаһандық бәсекеде адамдар сапалы тауар өндірумен ғана шектелмейді, ең алдымен интеллектуалды және мәдени тұрғыдағы жарысқа түседі. Сондықтан, қазір бізге керегі технология ойлап шығарумен қатар, либерализм, ойсананың еркіндігі және іргелі ғылым болып табылады.

Бұған мемлекет тарапынан көптеген жұмыстар жүргізілуі керек. Дамыған қоғамды құру үшін ғылым мен білімге көп күш салыну керек.

Ал ғылым мен білімді насихаттау үшін не істеу қажет? Ғылымның насихатталуы іргелі білімнің кеңеюін қамтамасыз етіп қана қоймай, технологиялық инновацияларды ынталандыра отырып, қоғамның дамуында шешуші рөл атқарады. Ғылымды дамыту үшін білімге, инновацияны ынталандыратын саясатқа инвестиция салуды талап етеді. Бұл қоғамдық прогреске және технологиялық жетістіктерге ықпал етеді.

Құндылық дағдарысын еңсерудің негізгі тәжірибелік міндеттерінің бірі – білім беру жүйесінің мазмұны мен құрылымын айтарлықтай өзгерту. Адамды тәрбиелеу мен оқытудың басты мақсаты шынайы гуманизм ретінде түсінілетін руханилық болуы қажет.

Қазіргі кезеңде азаматтардың сауаттылығы артқан кезде ғана еліміздегі сыбайлас жемқорлыққа, экономикалық қылмыстарға, көлеңкелі экономикаға қатысты мәселелер азайып, осының нәтижесінде қоғамдағы рухани қауіпсіздігімізді нығайта аламыз.

Демократиялық құқық пен бостандықтар салтанат құратын, әлемдік капитал мен тәуелсіз ақпаратқа ешқандай шек қойылмайтын ашық қоғамы дамыған елдер қатарына қосыламыз десек, біздің қоғамға өзгерістер керек.

Қаржыландыру

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылды және «Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі дәстүрлі және инновациялық құндылықтар үдерістерін мәдени талдау» ғылыми жобасы аясында дайындалды. Грант AP19577138.

Әдебиеттер тізімі

1 Frye N. «The Decline of the West» by Oswald Spengler // *Daedalus*. – 1974. – Vol. 103. – №. 1. – Pp. 1-12.

2 Taylor P. The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students // *Michigan Law Review*. – 1987. – Vol. 86. – P. 1135.

3 De Vos J. Christopher Lasch's The Culture of Narcissism: The Failure of a Critique of Psychological Politics // *Theory Psychology*. – 2010. – Vol. 20. – Pp. 528-548.

4 Putnam D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – Simon & Schuster, 2000.

5 Hayek F. The Road to Serfdom. – University of Chicago Press, 1944.

6 Taylor Ch. A Secular Age. – Harvard University Press, 2007.

7 Transparency International. Corruption perceptions index // [Electronic source] URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/kaz> (the date of referring: 07.02.2023)

8 Anderson P. The Ethics of Consumption: The Citizen, the Market, and the Law. – University of Toronto Press, 2020.

9 Junger S. Tribe: On Homecoming and Belonging. – 2016.

10 Feinberg J. The Nature and Value of Rights // *Journal of Value Inquiry*. – 1984. – Vol. 18. № 3. – Pp. 207-225.

11 SIGI 2023 Global Report // [Electronic source] URL: <https://www.oecd.org/stories/gender/social-norms-and-gender-discrimination/sigi/>

12 UN. Facts and figures: Women's leadership and political participation. 2023 // [Electronic source] URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures#83879> (the date of referring: 17.03.2023)

13 UN. Women's leadership and political participation. 2023 // [Electronic source] URL: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation> (the date of referring: 07.04.2023)

14 Crenshaw K. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color // *Stanford Law Review*. – 1991. – Vol. 43. – № 6. – Pp. 1241-1299.

15 Hooks B. Feminism is for Everybody: Passionate Politics. – South End Press, 2000.

16 Smith J, Brown M, Lee S. Public Saliva Disposal: An Analysis of Street Spitting Behavior // *Journal of Urban Health*. – 2021. – № 2. – Vol. 35. – Pp. 123-145.

17 Patel R, Garcia L, Wang Q. Street Spitting and Public Health: A Microbial Perspective // *International Journal of Hygiene and Environmental Health*. – 2019. – № 3. – Vol. 42. – Pp. 287-305.

18 Breuilly J. Nationalism and the State. – University of Chicago Press, 1993. – 474 p.

19 Larsen K., Groberg D., Ludmilla K., Kashi-keva A., Russinova Z., Csepeli G., Ommundsen R. Ideology and Identity: A National Outlook // *Journal of Peace Research*. – 1995. – № 2. – Vol. 32. – Pp. 165-179.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Жарқынбек Әбікенов	аға оқытушы, PhD, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан, e-mail: Abikenovkz@gmail.com, ORCID ID: 0000-00027950-330X
Мақпал Сыздықова	аға оқытушы, әлеуметтану ғылымының кандидаты, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан, e-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2944-9672
Жарқынбек Абикенов	старший преподаватель, PhD, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан, e-mail: Abikenovkz@gmail.com, ORCID ID: 0000-00027950-330X
Мақпал Сыздықова	старший преподаватель, кандидат социологических наук, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда Казахстан, e-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2944-9672
Zharkynbek Abikenov	Senior Lecturer, PhD, Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: Abikenovkz@gmail.com, ORCID ID: 0000-00027950-330X
Makhpal Syzdykova	Senior Lecturer, Candidate of Sociological Sciences, Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kyzylorda, Kazakhstan, e-mail: syzdykova.makhpal@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2944-9672